

Αριστοτέλης: Μεταφυσική

Αριστοτέλης: *Μετά τα φυσικά*, Βιβλίο Α'. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Β. Κάλφας. Αθήνα: Πόλις 2009 (σειρά: «Αρχαίοι Φιλόσοφοι»), 356 σ., 25 €.

Κρίνει ο Σπύρος Ράγκος (Πανεπιστήμιο Πατρών)

rangos@upatras.gr

Διαβάζοντας το βιβλίο Άλφα της αριστοτελικής συλλογής *Μετά τα φυσικά*, ο σημερινός αναγνώστης έρχεται σε επαφή με το καταστατικό κείμενο της ιστορίας της φιλοσοφίας στον δυτικό κόσμο και, ταυτοχρόνως, με το αρχαιότερο σωζόμενο δείγμα ευθέως μεταφυσικού προβληματισμού. Οι αντίστοιχοι στοχασμοί του ώριμου και ύστερου Πλάτωνα, δοσμένοι σε διαλογική μορφή, ξεκινούν από άμεσα και απτά ερωτήματα και αναδύονται ερμηνευτικά μέσα από τα προσώπια των φορέων τους. Στο έργο αυτό, αντιθέτως, που αποτελεί πραγματεία αυτόνομη με αρχή, μέση και τέλος, ο Αριστοτέλης ομιλεί, όπως και στα άλλα σωζόμενα έργα του, *in propria persona* και θέτει ενώπιόν μας δύο καίρια ζητήματα: θέτει (εμμέσως) το ακανθώδες ερώτημα της σχέσης της φιλοσοφίας με την ιστορία της φιλοσοφίας και υπογραμμίζει (αμεσότερα) το αμφιλεγόμενο ζήτημα της μαθηματικοποίησης της ύπατης επιστήμης. Αμφότερα παραμένουν φλέγοντα μέχρι σήμερα.

Ακολουθώντας την παγιωμένη τακτική των σχολιασμένων εκδόσεων καθώς και τη δομή της σειράς που το δεξιώνει, το νέο βιβλίο του Βασίλη Κάλφα (Β.Κ.), διαθέτει εκτενή εισαγωγή, το πρωτότυπο αρχαίο κείμενο του Αριστοτέλη με αντικριστή νεοελληνική απόδοση, και αναλυτικά σχόλια σε επιμέρους λέξεις ή επιχειρήματα του κειμένου που στόχο έχουν να βοηθήσουν στην πληρέστερη κατανόηση του έργου. Εναρμονιζόμενη άριστα με τα βασικά ερμηνευτικά ζητήματα που θέτει σήμερα το πρώτο βιβλίο των *Μεταφυσικών*, η Εισαγωγή χωρίζεται σε τρία μέρη.

Το πρώτο εξετάζει τη θέση του βιβλίου Α μέσα στο σύνολο των μεταφυσικών πραγματειών του Αριστοτέλη. Αν και ο Β.Κ. φαίνεται να ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, τη χρονολογική διαστρωμάτωση των αριστοτελικών κειμένων σε τρεις φάσεις (πρώιμη-πλατωνική, μέση-κριτική, και ύστερη-αντιπλατωνική) που εγκαινίασαν οι μελέτες του διάσημου Βέρνερ Γιαίγκερ (Werner Jaeger) και αποδέχεται την υπόθεσή του ότι τα πρώτα κεφάλαια του Α προέρχονται από τον χαμένο *Προτρεπτικό* και χρησιμοποιούν υλικό από άλλα, επίσης απολεσθέντα, εκδομένα συγγράμματα, αποφεύγει τις υποθετικές ακρότητες της εξελικτικής ανάλυσης και καταλήγει πειστικά ότι «στο βιβλίο Α ε-

νυπάρχουν όλες οι εκδοχές της αριστοτελικής μεταφυσικής, που θα αναπτυχθούν στα επόμενα βιβλία» (σ. 43).

Τα αριστοτελικά έργα αποτελούν παλίμψηστα συγγράμματα που αναθεωρήθηκαν σε διάφορες φάσεις της ζωής του συγγραφέα τους, ούτως ώστε ο καθορισμός της αρχικής εκπόνησης να καθίσταται εξαιρετικά δυσχερές, αν όχι αδύνατος. Εξάλλου, η ίδια η έννοια της γραμμικής εξέλιξης στη σκέψη ενός στοχαστή μπορεί να αμφισβητηθεί. Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να πιστεύει κανείς ότι η φιλοσοφική δραστηριότητα, ειδικά στη μεταφυσική της διάσταση, δεν διαθέτει τον προοδευτικό και συσσωρευτικό χαρακτήρα της λοιπής επιστημονικής γνώσης, αλλά ένα άλλο είδος εμβάθυνσης στα ίδια βασικά ερωτήματα που απασχολούσαν τον στοχαστή από την πρώτη του αυτοσυνειδησία. Εν πάση περιπτώσει, η εξήγηση των αντιφάσεων σε ένα φιλοσοφικό έργο με αναγωγή της προέλευσής τους σε διαφορετικά στάδια εξέλιξης του ίδιου του φιλοσόφου είναι βιογραφικού χαρακτήρα και ελάχιστα βοηθά στη φιλοσοφική κατανόηση. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής σκέψης και της φιλοσοφικής παράδοσης που συγκροτήθηκε εντός της, ιδίως κατά την ύστερη αρχαιότητα, ότι στις ερμηνείες προγενέστερων δοξασιών δεν γίνεται ειδικά λόγος για εξέλιξη και πρόοδο, όχι μόνο όσον αφορά τη σκέψη ενός μεμονωμένου φιλοσόφου, αλλά συχνά και όσον αφορά την ανάπτυξη της φιλοσοφίας συνολικώς. Τουναντίον μάλιστα: η τάση, τόσο σε Στωικούς όσο και σε ύστερους Πλατωνικούς, ακόμα και σε Σκεπτικούς σαν τον Σέξτο Εμπειρικό, ήταν προς όλο και μεγαλύτερες ιστορικοφιλοσοφικές ενότητες που κάποτε έφταναν μέχρι και την αλληγόρηση των ποιητικών μύθων. Συνεπώς, η προσπάθεια του Β.Κ. να υπογραμμίσει την ενότητα της αριστοτελικής *πρώτης φιλοσοφίας* είναι δικαιολογημένη και από την ανεξάρτητη μελέτη του πρώτου βιβλίου και από τον τρόπο με τον οποίο υποδέχτηκε την αριστοτελική μεταφυσική η αρχαία παράδοση.

Το δεύτερο μέρος της Εισαγωγής αποτελεί πρωτότυπη συμβολή στην έρευνα, γιατί κομίζει μια πολύ γόνιμη αξιολόγηση του Αριστοτέλη ως ιστορικού της φιλοσοφίας. Συζητώντας και εν τέλει απορρίπτοντας τη διάσημη, αν και ακραία, θέση του Χάρολντ Τσέρνις (Harold Cherniss), που έχει υποστηρίξει ότι ο Αριστοτέλης δεν μπορούσε να κατανοήσει τη σκέψη των προγενεστέρων φιλοσόφων γιατί είχε μονομερώς στραμμένη την προσοχή του σε δικά του ερωτήματα και μετέφραζε αναχρονιστικά τις θέσεις των παλαιότερων με όρους και έννοιες της δικής του φιλοσοφίας, ο Β.Κ. δείχνει ότι ο Αριστοτέλης είχε πλήρη επίγνωση της μεθόδου που ακολουθούσε και όχι μόνον δεν παραποιούσε –παρά την ατυχή διατύπωση της σ. 68– αλλά, κατ' ουσίαν, συνειδητά τελειοποιούσε τις απόψεις των παλαιότερων, ώστε να μπορεί κανείς να διακρίνει καθαρότερα την όποια αλήθεια κρύβουν (σ. 68-9).

Ακολουθώντας, σε βασικές γραμμές, μια πειστική ενόραση του Πιερ Ωμπάνκ (Pierre Aubenque· σ. 62, σημ. 74) ο Β.Κ. χρησιμοποιεί, στην κατάληξη του κεφαλαίου (σ. 79), ένα διάσημο χωρίο από την *Ποιητική* και ερμηνεύει, στο πνεύμα του Αριστοτέλη, τους βασικούς σταθμούς στην ιστορική αναδρομή που πραγματοποιεί το βιβλίο Α ως *ιδεοτύπους* (δικός μας ο όρος) μιας πορείας που αποδεικνύεται σαφέστερη και κατά τούτο

διδασκικότερη από όσο θα ήταν μια πιο προσεκτική και ακριβής ιστοριογραφική περιγραφή και ανάλυση των αρχαίων δογμάτων με βάση τα λόγια και τις έννοιες των φορέων τους. Ο Θαλής και ο Αναξίμανδρος, ο Εμπεδοκλής και ο Αναξαγόρας, οι Πυθαγόρειοι και ο Πλάτων, μετατρέπονται έτσι σε όργανα μιας δύναμης που τους υπερβαίνει και τους καλεί να αναγνωρίσουν το υλικό, το ποιητικό και το μορφικό αίτιο, αντιστοίχως. Η δύναμη αυτή είναι –θα μπορούσαμε να πούμε ακολουθώντας εκφράσεις του Αριστοτέλη συγκεντρωμένες και φωτισμένες με πολύ πειστικό τρόπο από τον Β.Κ. (σ. 67)– η ίδια *η αλήθεια του όντος*. (Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης θα μπορούσε να σύρει μόνος του τις γραμμές συνέχειας/ασυνέχειας με την εγγελιανή και τη χαϊντεγκεριανή σκέψη.)

Ο Β.Κ. υποστηρίζει ότι, επειδή κατά τον Αριστοτέλη στις αρχές μιας επιστήμης φτάνουμε με επαγωγή, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι στις πρώτες αρχές της πρώτης φιλοσοφίας ο Αριστοτέλης έφτασε επίσης με επαγωγή. Το συμπέρασμα είναι εύλογο, αν και δεν υποστηρίζεται ρητώς από κανένα αριστοτελικό χωρίο που γνωρίζω. Αν όντως πρόκειται για επαγωγή, αυτή όχι μόνο θα αποτελεί, όπως αναγνωρίζει ο Β.Κ., ένα αρκετά διαφορετικό είδος επαγωγής από αυτό που έχουμε συνήθως κατά νου στη σύγχρονη επιστήμη (σ. 28, σημ. 21 και σ. 72), αλλά θα διαφοροποιείται, τουλάχιστον εν μέρει, και από τη συνηθισμένη αριστοτελική επαγωγή. Σύμφωνα με την απάντηση που μας υποβάλλει η ερμηνεία του Β.Κ., η “επαγωγή” με την οποία ο Αριστοτέλης έφτασε στις πρώτες αρχές της πρώτης φιλοσοφίας ήταν η διαλεκτική ανασκόπηση των *ύπολήψεων* και *ένδόξων* του φιλοσοφικού παρελθόντος. Η ερμηνεία αυτή εναρμονίζεται με την πρακτική που ακολουθεί ο Αριστοτέλης στο βιβλίο Α (και αλλού, με λιγότερο συστηματικό τρόπο), αλλά αδυνατεί να εξηγήσει πώς ακριβώς προκύπτει η σύλληψη ενός *πραγματικά νέου* στοιχείου – και εν προκειμένω του τελικού αιτίου που αποτελεί την κατ’ εξοχήν αριστοτελική συμβολή στον χώρο των αρχών του όντος. Γιατί δεν είναι διόλου προφανές πώς μια διαλεκτική διερεύνηση του παρελθόντος θα μπορούσε ποτέ να οδηγήσει στη σύλληψη του *τέλους*, αν ισχύει όντως, όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης, ότι κανένας προγενέστερος στοχαστής, ούτε ο ίδιος ο Πλάτων, δεν είχε συλλάβει το τελικό αίτιο.

Μπορούμε επίσης να αναρωτηθούμε αν «ο Αριστοτέλης υιοθετεί εμμέσως την ιδέα της προόδου στη φιλοσοφία, αφού η ιδέα της προόδου εμπεριέχεται εξ ορισμού στο τελεολογικό κοσμοείδωλο» (σ. 66, σημ. 77). Το θέμα είναι σημαντικό για πολλούς λόγους, αλλά και γιατί έχουμε συνηθίσει να αποδίδουμε την ιδέα της αέναης προόδου στο νεωτερικό πνεύμα του διαφωτισμού. Αν ισχύει η άποψη ότι ο Αριστοτέλης ήταν οπαδός της προόδου, η ένταξή του στο διαφωτιστικό πλαίσιο μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής. Υπάρχουν όμως αρκετά χωρία στο αριστοτελικό corpus, τα οποία γνωρίζει και σχολιάζει ο Β.Κ. (σ. 46, σημ. 54, και σ. 248), που υπαινίσσονται μια πιο πολύπλοκη άποψη από αυτήν της εξελικτικής προόδου. Τα χωρία αυτά, διεσπαρμένα σε διάφορα έργα (από τα *Πολιτικά* μέχρι το κορυφαίο βιβλίο Λ των *Μεταφυσικών*), μιλούν για μια αρχέγονη σοφία, ψήγματα της οποίας έχουν διατηρηθεί στη γλώσσα και τους μύθους. Ακόμα λοιπόν και αν η πρόοδος την οποία ασπαζόταν ο Αριστοτέλης δεν θεωρηθεί ευθύγραμμη,

αλλά διαλεκτική (με κάποια νεότερη έννοια της διαλεκτικής), και παρουσιαστεί συνεπώς ως αναστελλόμενη, κάποτε παλίνδρομη, ακόμα και ασυνεχής, δηλαδή ως μια *τεθλασμένη* πορεία προς το τέλος (σ. 62, σημ. 74), το ζήτημα της αριστοτελικής αντίληψης για τον ιστορικό χρόνο και τις επιδόσεις των ανθρώπων εντός του παραμένει ανοικτό. Δεδομένης μάλιστα της αριστοτελικής πεποίθησης περί αιωνιότητας του κόσμου και σταθερότητας όλων των φυσικών μορφών, θα ήταν εύλογο να πιστέψουμε ότι η πρόοδος που εννοεί ο Αριστοτέλης αφορά μόνο την *ανερχόμενη φάση μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου* –και ο όρος «περίοδος» εδώ κυριολεκτεί– και όχι την ιστορία στο σύνολό της. Επίσης, το τελεολογικό κοσμοείδωλο, σε συνδυασμό με την προτεραιότητα της *ένεργειας* έναντι της *δυνάμεως*, φαίνεται να προϋποθέτει ότι η αλήθεια είναι ήδη εκ των προτέρων *τετελεσμένη*: αν δεν ήταν, τότε πώς θα μπορούσε να εξηγηθεί η φυσική ανθρώπινη όρεξη γι' αυτήν, δηλαδή η διαβόητη ρήση *πάντες άνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει*, με την οποία ξεκινούν, σχεδόν συμβολικά, τα *Μετά τα φυσικά*;

Το επόμενο κεφάλαιο της Εισαγωγής εκθέτει την πυθαγόρεια και την πλατωνική θεωρία των αριθμών και, λόγω της εξαιρετικής δυσκολίας του ζητήματος, προσφέρει πολλά στον μέσο αναγνώστη τόσο για τις πυθαγόρειες απαρχές των μαθηματικών όσο και για το είδος συζητήσεων που γίνονταν στην πλατωνική Ακαδημία σχετικά με την οντολογική υπόσταση των αριθμών και τη θέση τους στην κλίμακα του όντος. Έκπληξη ωστόσο προκαλεί η εξάιφνης δήλωση ότι είναι «εντελώς απίθανο, και εγγενώς αντιφατικό, να είχε διδάξει ο Πλάτων προφορικά μια συστηματική οντολογία νεοπλατωνικού τύπου, σαν κι αυτή που ανασυνθέτουν ο Robin και η σχολή της Τυβίγγης, και για κάποιους λόγους να την είχε κρατήσει μυστική» (σ. 126). Η έκπληξη οφείλεται σε δύο λόγους: αφενός, η δήλωση έρχεται μετά από μια μακροσκελή προσπάθεια ανάλυσης της πλατωνικής θεωρίας περί του Ενός και της Αορίστου Δυάδος ως αρχών της πραγματικότητας και της παραγωγής των ιδεατών αριθμών από αυτές (σ. 96-123). αφετέρου, η γενική εντύπωση που αποκομίζει κανείς από τα σχετικά κεφάλαια του πρώτου και των δύο τελευταίων βιβλίων των *Μεταφυσικών* δεν φαίνεται να αφήνει πολλά περιθώρια αμφισβήτησης της ύπαρξης μιας συστηματικής, αν και εγγενώς δυναμικής, μεταφυσικής που υπερβαίνει τις Ιδέες. (Ορισμένες διευκρινίσεις περί του ζητήματος μπορεί να βρει ο αναγνώστης στο τέλος της βιβλιοκρισίας.)

Ας περάσουμε στον κεντρικό πυρήνα του τόμου. Η μετάφραση του αρχαίου κειμένου από τον Β.Κ. μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί με μια λέξη: είναι εξαιρετική. Και αυτό γιατί επιτυγχάνει μια σπάνια αρετή: είναι ταυτόχρονα πιστή στο νόημα του πρωτοτύπου και υφολογικά ανεξάρτητη από αυτό, δηλαδή αυτόνομα όμορφη. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει συχνά σε αντίστοιχες περιπτώσεις δεξίωσης του αρχαιοελληνικού λόγου στη φιλοσοφικώς ακατέργαστη νέα ελληνική, η μετάφραση του Β.Κ. είναι τόσο επιμελημένη ώστε να διαβάζεται ευχάριστα δίχως να αποπνέει εκείνη την άχαρη ή και πνιγηρή εξάρτηση από το πρωτότυπο που μας κάνει συχνά να αποστρέφουμε το βλέμμα. Μάλιστα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η υφολογική εξομάλυνση έχει ενίοτε οδηγηθεί σε βελτιωτική απόλειψη δυσκολιών του αριστοτελικού λόγου.

Το πρώτο βιβλίο της αριστοτελικής μεταφυσικής περιλαμβάνει χωρία που φαίνονται προσιτά, αλλά δεν είναι, και άλλα που δείχνουν δυσνόητα, και όντως είναι. Μέρος των δυσκολιών που συναντά ο αναγνώστης του Αριστοτέλη –και όχι μόνο ο σημερινός– οφείλεται στο συχνά ατημέλητο ύφος των αριστοτελικών συγγραμμάτων και τη συνεπτυγμένη, πυκνή και σχεδόν τηλεγραφική μορφή πολλών επιχειρημάτων. Άλλες όμως, και ίσως οι σημαντικότερες, δυσκολίες οφείλονται στην εξαιρετικά επεξεργασμένη δομή του κλασικού φιλοσοφείν και τη λεπτοφυή κίνηση της αριστοτελικής σκέψης. Ιδίως όταν, όπως συμβαίνει ειδικά με τις μεταφυσικές πραγματείες, η εκδίπλωση του προβληματισμού για τις αρχές του όντος συντελείται μπροστά στα μάτια μας ως προσπάθεια επίλυσης μιας ζωντανής απορίας, είναι σχεδόν απίθανο, συνηθισμένοι καθώς είμαστε στις εύκολες λύσεις και την προκατασκευασμένη πνευματική τροφή, να μην περιέλθουμε σε σύγχυση.

Στα κατατοπιστικά σχόλια που πλαισιώνουν τη μετάφραση, ο Β.Κ. μας βοηθά να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα των αριστοτελικών επιχειρημάτων, τόσο στα φαινομενικά εύκολα όσο και στα ουσιαστικώς δύσκολα κεφάλαια του έργου. Στην πρώτη περίπτωση, η κατανόησή μας πλουτίζει και βαθιάνει. Στη δεύτερη, πλουτίζει και βαθιάνει η απορία μας. Μάλλον ως οργανικό μέρος μιας εσκεμμένης τακτικής που καλεί τον αναγνώστη να σκεφτεί μόνος του τις συνέπειες ορισμένων αριστοτελικών θέσεων και να βρει το δικό του νήμα της Αριάδνης στον λαβύρινθο των πιθανών ερμηνειών, ο Β.Κ. παρουσιάζει τα προβλήματα που θέτει το έργο και τις διιστάμενες απόψεις των ειδικών, αρχαίων και νεοτέρων. Αξίζει μάλιστα να υπογραμμιστεί –και να επαινεθεί– η συχνή αναφορά στις ερμηνείες του Αλέξανδρου Αφροδισιέα (ενός σημαντικού υπομνηματιστή του 2ου αι. μ.Χ.) καθώς και η συχνή παράθεση αποσπασμάτων από το έργο του. Ο Β.Κ. φωτίζει το αριστοτελικό κείμενο εκθέτοντάς το σε αντικρουόμενες ερμηνείες. Με τον τρόπο αυτό, μας δείχνει τον εγγενώς πολύσημο χαρακτήρα ακόμα και εκείνης της φιλοσοφίας που τόνισε τα λογικά σφάλματα της όμωνυμίας και του παραλογισμού, και υπογραμμίζει εμμέσως το βαθιά απορητικό πνεύμα του αριστοτελικώς φιλοσοφείν (πρβ. σ. 38).

Ο θαυμασμός έναντι του όντος και η απορία περί των αρχών του σηματοδοτούν όχι μόνο την ιστορική έναρξη της φιλοσοφίας κατά τον Αριστοτέλη, αλλά και την αναγκαία προϋπόθεση για την εκάστοτε εκκίνηση της μεταφυσικής ως πρώτης φιλοσοφίας. Θα μπορούσαμε μάλιστα να προεκτείνουμε τις συνέπειες της αριστοτελικής θέσης ισχυριζόμενοι ότι, ακριβώς επειδή η πρώτη φιλοσοφία ασχολείται με τα «πρώτα» και «τιμιότερα» πράγματα που είναι γνωριμώτερα φύσει, οι απαρχές της θα πρέπει να βρίσκονται εκεί, και το πρώτως φιλοσοφείν να εκπηγάζει από την *έκπληξη* και την αρχέγονη *απορία* του ίδιου του Όντος για τον Εαυτό του. Αυτό, όμως, θα ισοδυναμούσε με μερική, αν όχι και πλήρη, αντιστροφή του αριστοτελισμού στην πιο διαδεδομένη και παραδοσιακή εκδοχή του.

Εν κατακλείδι: Είναι αναμφισβήτητο κέρδος για τις φιλοσοφικές σπουδές στη χώρα μας το γεγονός ότι διαθέτουμε τη νέα σχολιασμένη έκδοση του Β.Κ. πάνω στο Άλφα των

Μεταφυσικών, όχι μόνο επειδή το αριστοτελικό αυτό κείμενο υπήρξε, και παραμένει, κεφαλαιώδους σημασίας για την εξέλιξη της φιλοσοφίας στη Δύση –και ο τόμος αυτός μας βοηθά να το προσεγγίσουμε τόσο μεταφραστικά όσο και ερμηνευτικά–, αλλά και γιατί η τριμερής Εισαγωγή του αξίζει να διαβαστεί προσεκτικά και να δώσει έναυσμα σε σοβαρές συζητήσεις.

Παράρτημα: Ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και τα άγραφα δόγματα

Ένα από τα βασικά ζητήματα που θέτει στον σύγχρονο ερευνητή το βιβλίο Άλφα (ιδίως στο καταληκτικό κεφ. 9) αφορά την προέλευση των ιδεών (ή ειδητικών) αριθμών, και τη σχέση τους με τις Ιδέες, στο πλαίσιο της προφορικής πλατωνικής διδασκαλίας περί αρχών. Όταν όμως προσεγγίζουμε τα λεγόμενα «άγραφα δόγματα» του Πλάτωνα, θα ήταν ίσως σκόπιμο να διακρίνουμε πέντε χωριστά ερωτήματα ή θέματα προς διερεύνηση, των οποίων η ανάμειξη, ή η μη επαρκής οριοθέτηση, προκαλεί συνήθως συγχύσεις. Αυτά είναι: α) η δυσκολία προσέγγισης και κατανόησης του τρόπου με τον οποίο ο Πλάτων αποδεχόταν τις αρχές του Ενός και της Αορίστου Διάδος και των λόγων που τον οδήγησαν σε αυτές· β) η δυνατότητα ή αδυναμία μας ως ερευνητών να καθορίσουμε επακριβώς, με βάση τις αριστοτελικές μαρτυρίες, τους νεωτερισμούς που επέφεραν ο Σπεύσιππος και ο Ξενοκράτης στην αρχική πλατωνική διδασκαλία, δεδομένου ότι συχνότατα η έκθεση του Αριστοτέλη στα βιβλία Α, Μ και Ν είναι απρόσωπη· γ) η απόρριψη ολόκληρης ή μέρους της θεωρίας για φιλοσοφικούς λόγους (όπως κάνει, εξάλλου, με την κριτική του και ο ίδιος ο Αριστοτέλης)· δ) η ιστοριοφιλοσοφική ερμηνεία της αριστοτελικής κριτικής· ε) η απροθυμία πολλών μελετητών να αναγνωρίσουν την ίδια την ύπαρξη μιας τέτοιας διδασκαλίας, παρά το γεγονός ότι μαρτυρείται ρητά όχι μόνο από τον αυτήκοο μαθητή Αριστοτέλη αλλά και από μεγάλο μέρος της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης, και όχι μόνο της πλατωνικής, χωρίς μάλιστα να μπορούν οι μαρτυρίες αυτές να αναχθούν με βεβαιότητα στα σωζόμενα αριστοτελικά συγγράμματα [1]. Τα τέσσερα πρώτα ζητήματα προϋποθέτουν την ύπαρξη της προφορικής διδασκαλίας του Πλάτωνα· μόνον η πέμπτη θέση την αρνείται. Και η άρνηση αυτή φαίνεται να προέρχεται από κάποια παρανόηση.

Προφορική διδασκαλία δεν σημαίνει μυστικότητα και μυστικοπάθεια. Όπως δηλώνεται στην *Έβδομη επιστολή* (341b-342a), η απόφαση του Πλάτωνα να μη δώσει γραπτή μορφή στη βαθύτερη διδασκαλία του σχετίζεται με την πεποίθησή του ότι μια δημοσίευση θα προκαλούσε περισσότερο κακό παρά καλό: θα γινόταν εύκολος στόχος διακωμώδησης εκ μέρους αντιπάλων, αιτία απαξίωσης της αληθινής φιλοσοφίας στα μάτια της κοινής γνώμης, και ταυτόχρονα αφορμή κομπασμού και αλαζονείας εκ μέρους ανθρώπων ακατάλληλων για τη φιλοσοφία, οι οποίοι, ακριβώς επειδή θα νόμιζαν ότι έχουν καταλάβει κάτι σημαντικό, θα περιφέρονταν με αίσθημα υπεροχής και γνώσης. Από την άλλη, ο Πλάτων δεν μπορούσε να βρει σοβαρούς λόγους που να επιβάλλουν τη γραπτή δημοσιοποίηση μιας τέτοιας διδασκαλίας. Οι ελάχιστοι που θα μπορούσαν να την καταλάβουν και να την προωθήσουν ερευνητικά ήταν άνθρωποι που θα τους αρ-

κούσε μια μικρή ένδειξη περί της κατεύθυνσης που θα έπρεπε να πάρει η αναζήτησή τους και των ερωτημάτων που θα άξιζε να θέσουν. Και τέτοιες ενδείξεις υπάρχουν πάμπολλες *ήδη* μέσα στους πλατωνικούς διαλόγους, αν κάποιος επιθυμεί να τις δει [2] – για να μην αναφέρουμε τη δημόσια διάλεξη *Περί του αγαθού* που έδωσε ο Πλάτων στην Αθήνα. (“Είσοδος ελευθέρα”, θα έγραφε η θύρα, σε αντίθεση με το θρυλούμενο Μηδείς άγεωμέτρητος εισίτω της Ακαδημίας.) Ο θίασος των φιλοσόφων δεν ήταν μυστικός, αλλά εξειδικευμένος σε ζητήματα που βρίσκονταν πέρα από τα ενδιαφέροντα των πολλών. Κατά τον Πλάτωνα, φιλόσοφος (σε αντιδιαστολή με τον πολιτικό και τον σοφιστή) ήταν ακριβώς εκείνος που βίωνε ως ζωτικής σημασίας ερωτήματα τα οποία οι περισσότεροι θα θεωρούσαν ανόητα ή περιττά.

Η προτεραιότητα του προφορικού έναντι του γραπτού λόγου τονίζεται και στον *Φαίδρο* (274c-278e), δηλαδή σε ένα δημοσιευμένο κείμενο, με τρόπο που απηχεί ικανοποιητικά την άποψη της *Έβδομης επιστολής*. Στη γραφή δεν ανατίθεται ο πρωταγωνιστικός ρόλος της ανακοίνωσης του νέου αλλά, αντιθέτως, ο επικουρικός ρόλος της υπενθύμισης του ήδη γνωστού. Αυτός ο υποβιβασμός του γραπτού κειμένου σε *υπόμνημα* υποδηλώνει, μεταξύ άλλων, την απροθυμία του (όχι μόνο πλατωνικού, αλλά οπωσδήποτε και πλατωνικού) Σωκράτη να παγιώσει τον ζωντανό και εξελισσόμενο μέσα στην ψυχή διαλεκτικό στοχασμό σε κάποια δεδομένη και αναλλοίωτη μορφή. Η επαινούμενη προφορικότητα σημαίνει διατήρηση του απορητικού χαρακτήρα της φιλοσοφίας και πάση θυσία αποφυγή των κλειστών (δηλαδή θεωρημένων ως οριστικών) συστημάτων. Με την έννοια αυτήν, οι αντιρρήσεις και τροποποιήσεις των πλατωνικών διαδόχων (του Σπεύσιππου, του Ξενοκράτη, ακόμα και του Αριστοτέλη) πάνω στις μεταφυσικές θεωρίες των Αρχών, των Ιδεών και των Αριθμών βρίσκονται πλήρως μέσα στο κλίμα που θέλησε να ενθαρρύνει ο Πλάτων τονίζοντας την ουσιαστική προφορικότητα της φιλοσοφίας (σε αντιδιαστολή με την αμετάβλητη σοφία των αιώνιων θεών). Αλλά η εσκεμμένη τάση αποφυγής του κλειστού και οριστικού συστήματος δεν συνεπάγεται, αν κάποιος δεν είναι ήδη σκεπτικός ή δεν τείνει προς την *εποχή*, άρση του αιτήματος για όσο το δυνατόν πληρέστερη γνώση.

Με βάση τις σωζόμενες πηγές, η σθεναρή άρνηση πολλών νεότερων μελετητών, ιδίως της αγγλοαμερικανικής αναλυτικής παράδοσης, να αποδεχτούν την ύπαρξη της προφορικής διδασκαλίας του Πλάτωνα, καθώς και ο μόχθος που καταβάλλουν προκειμένου να αποδώσουν όλες τις σχετικές μαρτυρίες σε παρανοήσεις των επιγόνων, συγκροτούν μια ιδιαιτέρως επισφαλή και οπωσδήποτε ακραία στάση. Θα ήταν μάλιστα ανεξήγητη η στάση αυτή, αν δεν υποθέσουμε ότι προήλθε αρχικώς από την ίδια τη μαγεία των πλατωνικών διαλόγων. Αν τούτο ισχύει, τότε τον πρώτο λόγο για την άρνηση της προφορικής διδασκαλίας του μας τον προσφέρει ο δημιουργός της: σαν άλλος Σωκράτης μάς ναρκώνει με τη δύναμη και την αληθοφάνεια του λόγου του, ώστε αδυνατούμε να πιστέψουμε ότι ο ίδιος έχει προσεγγίσει –προσέξτε: προσεγγίσει, όχι συλλάβει αμετακλήτως και οριστικώς– κάποιες ανυπόθετες αρχές που υπερβαίνουν τις Ιδέες. Εκ των υστέρων ο Πλάτων φαίνεται να πέτυχε τον στόχο που είχε θέσει απ’ αρχής στον εαυτό του: τον αποκλεισμό των βεβήλων.

Σημειώσεις:

[1] Βλ. τις μεταφρασμένες μαρτυρίες που έχει συγκεντρώσει ο H.J. Krämer (*Plato and the Foundations of Metaphysics*, Albany: State University of New York Press 1990, σ. 203-17) και ειδικά αυτές που προέρχονται από τον Θεόφραστο και τον Σέξτο Εμπειρικό. (Στην αρχική ιταλική έκδοση του 1982 (⁵1994), οι αρχαίες πηγές παρατίθενται και στο πρωτότυπο αρχαίο κείμενο).

[2] Βλ. K.M. Sayre, *Plato's Late Ontology: A Riddle Resolved*, Las Vegas: Parmenides Publishing ²2005· A. Pierris (επιμ.), *Aristotle on Plato: The Metaphysical Question*, Patras: Institute for Philosophical Research 2004· T. Szlezák, *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα* (μτφρ. Π. Κοτζιά), Θεσσαλονίκη: Θύραθεν 2004· G. Reale, *Toward a New Interpretation of Plato*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press 1997· J.N. Findlay, *Plato: The Written and Unwritten Doctrines*, New York: Humanities Press 1974. Πρβ. την ενδιαφέρουσα πρόταση για «προληπτική ανάγνωση» (proleptic reading) των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων στο πνεύμα αυτών της ώριμης περιόδου από τον C.H. Kahn, *Plato and the Socratic Dialogue*, Cambridge: Cambridge University Press 1996.

Δημοσιεύθηκε: 7.10.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Ράγκος, Σ.: (Βιβλιοκρισία του:) Αριστοτέλης: *Μετά τα φυσικά*, Βιβλίο Α'. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Β. Κάλφας (Αθήνα: Πόλις 2009). *Κριτικά* 2009-18, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-18.html>>.